

חיל המודיעין

חלק ב

נחמן ביאליק, אשר הרבו להשתמש בצירוף "סוד כמוס".

סמוי

במילה "סמוי" נעשה היום שימוש בצירוף "סוכן סמוי". מקור המילה מעניין מאוד. השורש הבסיסי של המילה הוא סמ"א, הקיים גם בגרסה סמ"י המתאימה ללשון חז"ל, ומשמעותה "להיות עיוור". כיום השורש נמצא בשימוש במילה "סומא" שהיא גרסה ספרותית גבוהה לעיוור. המילה מופיעה לראשונה במשנה, מסכת סנהדרין ה, ד: "אלם או סומא או חרש". הצורה הנפוצה יותר היא "סמוי" הנמצאת תמיד בסמוך למילה "עין". מבחינה דקדוקית הצורה היא בינוני פעול של השורש, כמו פנוי מן השורש פנ"ה. המילה "עין" מצטרפת אל המילה "סמוי" בדרכים שונות: כשם תואר "עין סמויה" או בהיפוך צירוף של סמיכות "סמויות עיניים", צירוף אדורביאלי (באמצעות מילת יחס) "סמוי מן העין". המילה אינה מופיעה כלל במשנה, אולם היא נמצאת פעם אחת בתוספתא "רגלו קטועה ועינו סמויה" (תוספתא בכורות ג, כה). בתלמוד הבבלי מופיעה המילה כמה פעמים, לדוגמה במשפט האלמותי: "בא וראה כמה סמויות עיניהם של מקבלי שוחד" (בבלי מסכת כתובות קה, א). הצירוף "סמוי מן העין" מופיע לראשונה בתלמוד הבבלי במסכתות שונות ואצל פרשני ימי הביניים. ביאליק הביא אותו לעברית החדשה בסיפורו "מאחורי הגדר" שראה אור ב־1909.

קָשָׁב

השורש הזה נמצא רבות במקרא ומשמש פועל בבניינים שונים במשמעות זהה לחלוטין לזו הנהוגה כיום. גם הבניין הנפוץ הוא הפעיל, כפי שמקובל היום. במקרא נמצא גם שם הפעולה של השורש קָשָׁב והצירוף הקרוי בדקדוק מושא פנימי "הקשיב קשב": "וְיָרָא רָכָב צִמְד פְּרָשִׁים רָכָב חֲמוֹד רָכָב גְּמַל וְהִקְשִׁיב קָשָׁב רָכָב קָשָׁב" (ישעיהו כא: 7). גם המשקל שבו נעשה כיום שימוש נמצא לכאורה במקרא – נקבה, פעמיים בפסוקים סמוכים וזהים בספר

במקצת ממנה מבחינה סגנונית. מובן שהיא אינה מופיעה במקרא, מכיוון שבמקור היא אינה מילה עברית אלא ארמית שנשאלה ללשון חז"ל, כמו מילים ארמיות רבות. במקרא היא מופיעה בספר דניאל, בקטעים בארמית שבו. המילה נפוצה מאוד במגילות ים המלח – הן בקטעים בארמית והן בקטעים בעברית. בלשון חז"ל היא נמצאת מעט, פעם אחת במשנה בפרקי אבות. ייתכן שהמילה הייתה נפוצה בלשון המדוברת בתקופת בית שני כפי שמעידות המגילות, אך חכמינו הדרו אותה מן הלשון הכתובה. בספרות הקבלה והטרומסקבלה הייתה לה עדנה. בלשון הצבאית המילה שנקבעה מן השתיים היא סוד, ומשמשת בכל המנהל הצבאי, כולל בדירוג מידת הסודיות.

כמוס

המילה כמוס כמוסה כשמה. היא מופיעה במקרא פעם אחת בשירת האזינו: "הֲלֹא־הוּא כְּמוֹס עֲמָדֵי חֲתוּם בְּאַוְצְרֹתָי" (דברים לב: 34). פירושו המילה מסתמך על הסיפה של הפסוק "חתום באוצרותי", ועל כן המילונים המדעיים מפרשים "מאוחסן, שמור". כך מפרשים גם חלק מן הפרשנים היהודים, אולם אצלם נוסף הגוון של "שמור בסוד, מוסתר" שכן המילה חתום צופנת בחובה גם את המשמעות הזאת. מדרש ספרי לדברים מביא מדרש-הסבר יפה, שלפיו הקב"ה הסתיר את כל האוצרות האלה, והרשעים לא הצליחו להשיגם כי הם היו מוסתרים היטב.

המילה נמצאת מעט מאוד בעברית לתקופותיה, ותמיד בצירוף המקראי "כמוס עם", כלומר, נעשה בה תמיד שימוש כפועל ולא כשם תואר. רק בשלהי ימי הביניים הופיע הצירוף "סוד כמוס" כשם תואר. הוא הופיע לראשונה אצל הפרשן רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, המכונה כלי יקר, שחי בשנים 1540–1619 בפראג.

המילה "כמוס" הייתה חביבה על סופרי ההשכלה, בהם אברהם מאפו ומנדלי מוכר ספרים, וכן על סופרים מאוחרים יותר, בהם אורי ניסן גנסין, יוסף חיים ברנר וחיים

לשון מלחמה

ד"ר אשר שפיר, בלשן עורך ומתרגם מתמחה בלשון העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר את מדריך העריכה "ניסוח בעברית"

מבין המילים הרבות הקשורות לעולם המודיעין, בחרתי לדון כאן בכמה מילים שיש בהן עניין לשוני רב.

סוד

המילה סוד מופיעה במקרא במשמעות המקובלת כיום – משמעות השורה בלשון העברית במשך כל חייה המתועדים. במקרא יש למילה כמה משמעויות קרובות מבחינה סמנטית. אחת מהן היא מועצה, אספה: "וְעַל סוֹד בְּחוּרִים יִחַדוּ פְּיִי-גַם־אִישׁ עִם־אִשָּׁה יִלְכְּדוּ וְגַם עִם־מְלֹא יָמִים" (ירמיהו ו: 11). רד"ק פירש "סוד בחורים יחדיו": "סיעה שמתחברים יחד בסוד אחד ובעצה אחת". מכאן אנחנו לומדים גם את המשמעות השנייה של עצה שהיא קרובה ביותר לסוד. כך למשל את הפסוק "הִפְרַחְשׁוּבוֹת בְּאֵין סוֹד וּכְרָב יוֹעֲצִים תִּקּוּם" (משלי טו: 22) מפרש רש"י "בלא עצה לא תקום מחשבה". המשמעות ברורה גם מתוך ההקשר, מתוך התקבולת. המשמעות השלישית היא המשמעות המקובלת כיום של דבר סתר, רז: "הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֵּה־סוֹד וְנִגְמָמוֹרוֹחַ מִכֶּסֶף דְּכָר" (משלי יא 13). המשמעות ברורה מתוך ההקשר והתקבולת. יש עשרות צירופי לשון ופתגמים הכוללים את המילה הזאת, והידועים שבהם הם "המתיק סוד" מן המקרא ו"נכנס יין יצא סוד" בלשון חז"ל. גם בלשון חז"ל יש למילה אותן משמעויות: "הקדוש ברוך הוא מגלה להם סוד לעולם הבא" (תלמוד בבלי, מסכת הגיגה יד, א).

המילה הנרדפת לסוד היא רז – והיא גבוהה

תצפיתנים בפעולה. המילה "תצפית" היא מחידושו של אליעזר בן יהודה. צילום: דו"ץ

נוסף הוא מצפה גלעד אשר מעבר לירדן, ואף שמה של העיר רמתיים צופים גזור מן השורש הזה. המילה "תצפית" היא מחידושו של אליעזר בן יהודה. היא מופיעה במילונו בציון העובדה שהיא מחידושי המחבר. בן יהודה ציין ששורש המילה הוא צפ"ה, ומתרגם אותה לאנגלית observation וגם לגרמנית beobachtung בדיוק במשמעות של היום. העורך העיר בהערות שוליים שבן יהודה פרסם את המילה כבר במילונו הקטן שיצא לאור ב־1904. המילה הופיעה בצירוף "תצפית שדה" בעיתונו של בן יהודה השקפה כבר ב־1 באפריל 1898. הצירוף הופיע בסיפורו של אמיל זולה "פסכל הרופא" שתורגם עליידי מ' קר – כנראה בן יהודה בעצמו או אחר מעוזריו. אחת הפעמים הראשונות שבהן מופיעה המילה היא במאמר בעיתון אחר – הצפירה מ־6 בספטמבר 1920 – שכותרתו "לשאלת הלוח בארץ ישראל" בצירוף "תצפית אסטרונומית". את הצירוף "מגדל תצפית" הביא לראשונה איתמר בן אבי בעיתונו דואר היום מ־27 בדצמבר 1927: "האמריקנים הקימו מגדל תצפית (אוברסטוריה) לשמש על ראש הר". היה צורך להשתמש בסוגריים בתרגום ללועזית כי לא הכול הבינו את המילה. כאן ניכר כבר השימוש הצבאי המודיעיני של המילה.

את המילה קשב במשמעות המודיעינית שלה אישרה האקדמיה ללשון העברית ב־1960, כלומר היא הייתה בשימוש כבר בשנות ה־50 של המאה ה־20, ואולי אפילו לפני כן.

תצפית

לשורש צפ"ה יש משמעויות רבות ומסועפות. אעסוק כאן במשמעות אחת בלבד – של המילה "תקווה", ואתעלם מיתר המשמעויות. מן המשמעות של תקווה נגזרות הצפייה, הצפייה, ההתבוננות (גם לעתיד) והצפי. במקרא מוצאים הן את הפועל בקל ובפיעל והן את צורות שם העצם שהוזכרו לעיל. ואולם המילה המתקשרת יותר מכולן לתצפית היא "מצפה" המופיעה במקרא פעמים רבות בצורת מצפה ובצורת מצפה, כגון מצפה, עיר בשבט בנימין שממנה ניהל שאול את ממלכתו. לאחר חורבן בית ראשון שימשה העיר מצפה בירת הפחוה הבבלית, בה ישב גדליהו בן אחיקם ובה נרצח. מקום

נחמיה: "תְּהִי־נָא אֶנְהָ־קִשְׁבַּת וְעִינֶיךָ פְּתוּחֹת" (נחמיה א: 6). מבחינה דקדוקית זו צורה לא רגילה בלשון המקרא, כאשר היא משמשת שם תואר בנקבה. במשקל הזה מופיעים במקרא בזכר שמות עצם המציינים בעלי מקצוע כגון גנב, ובנקבה משקל של מחלות כגון

בלשון הצבאית המילה סוד משמשת בכל המנהל הצבאי, כולל בדירוג מידת הסודיות

דלקת. כיום אחת מצורות הנקבה של משקל בעלי מקצוע, למשל תיל היא תִּילָת. על כן הצורה קִשְׁבַּת מתאימה למשקל המחלות אולם היא שם התואר היחיד במקרא במשקל הזה. בהתחשב בעובדה שלשונו של נחמיה משקפת צורות מאוחרות, ואף כאלה מלשון חז"ל, יש אולי לייחס פחות חשיבות לייחודיות שלה. השורש הזה נמצא מעט בשאר הרבדים של הלשון העברית – הן בצורת הפועל והן בצורות השמניות שלו. גם המילה קשבת נמצאת בלשון תקופת ההשכלה רק בצירוף "אוזן קשבת".

רק בשלהי ימי הביניים הופיע הצירוף "סוד כמוס" כשם תואר

